

İLK DÖNEM TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE HORASAN MELÂMÎLİĞİ VE ANADOLU'DA BİR MELÂMÎ KARAKTER: ZEMBİLFROŞ

KHORASAN MELAMIS AND A MELAMI CHARACTER IN ANATOLIA IN THE FIRST PERIOD OF SUFI CULTURE: ZEMBILFROSH

Naci ÖZSOY*

Özet

Bu çalışmada, Horasan Melâmîliği, gelişimi, üstadları, prensipleri araştırılacak. İmam Gazâlî'nin melâmî tavrı, sûfilere yönelik eleştirileri irdelenecek. Horasan Melâmî düşüncesinin Anadolu'yu nasıl etkilediği incelenecek. Ayrıca Zembilfroş karakterinin Horasan Melâmîliğinden nasıl etkilenmiş olabileceği ve aralarındaki benzerlikler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zühd, Tasavvuf, Melâmî, Horasan Melâmîliği, İmam Gazâlî, Zembilfroş.

Abstract

In this study, Khorasan Melamis, its evolution, its masters and principles will be investigated. Imam Ghazali's Melami attitude and his criticism against the sufis will be analyzed. It will be examined how the idea of Khorasan Melamis affected the Anatolia. And also It will be put forth how the Zembilfrosh character could be affected from Khorasan Melamis and similarities between them.

Keywords: Asceticism, Sufism, Melami, Khorasan Dervishes, Ghazali, Zembilfrosh.

Giriş

Tasavvuf ilmini incelediğimizde merkezlerin, üstadların, öğretilerin ve tasavvufî terimlerin şekillenmesinin Asr-ı Saadet'ten daha sonraki dönemlerde oluştuğunu görmekteyiz. Asr-ı Saadet'te daha ziyade "Zühd" hali olarak bilinen tasavvuf, zaman içerisinde sistemleşmiş, Tasavvuf adını almıştır. Zirvesini Melâmîlikte yaşamış olan bu manevî olgunluk, bir sûfî ekol olarak değil, bilakis cömertlik ve fütüvvet gibi sosyal ilkelerle örülmüş, samimi bir şekilde kendini kontrol, nefis muhasebesi ve bunun kapsamında olan, ancak dış görünüşte diğer insanlardan ayrılmayı sağlayacak herhangi bir nişanı ya da

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf A.B.D., n.ozsoy@alparslan.edu.tr

İslam şeriatına sıkı bağlılığı ifade eden manevi üstünlüğü çağrıştıracak Bâtını bir iddianın bulunmadığı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Horasan'da yaygınlaşan bu düşünce daha sonraları çeşitli halklar ve kültürler ile birleşerek Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş ve aynı heyecan ile onları etkilemeye devam etmiştir.

Melâmet; Bir insanı içinde bulunduğu rezil duruma nispet ederek kınamak, ayıplamak, azarlamak, serzenişte bulunmak, rüsvalık anlamına gelen levml¹ kökünden türemiş mastar bir kelime olup, melâmetî ise kınanmaya konu olan demektir. Tasavvuf istilâhında ise yaygın olarak yapılan tarif şöyledir; İyi ve olumlu yönleri saklayıp, kınanmaya konu olacak yönleri açığa çıkararak yalnız Allah karşısında gerçekleştirilen anmayı esas almak, riyadan, gösterişten, şöhretten kaçınmaktır. Ancak melâmet düşüncesi bir sûfî ekol olarak değil, cömertlik ve fütüvvet gibi sosyal ilkelerle örülen, gerçekten kendini kontrol ve nefis muhasebesini, görünüşte farklı görünmeyi sağlayacak herhangi bir belirteci ya da İslam şeriatına sıkı bağlılığı ifade eden manevi üstünlüğü çağrıştıracak bir iddianın ve gösterişin terkinini gerekli kılan bir düşünce olarak karşımıza çıkar.²

I. Tarihsel Olarak Melâmîliğin Analizi

a. Melâmîliğin Doğduğu Yer ve Horasan Mektebi

Horasan diyarı olarak bilinen bölgede pek çok tasavvufî ekolün kurucusunun yetiştiği, Anadolu'nun İslamlaşmasında etkin rol oynadıkları görülmektedir. Özellikle Horasan, tasavvuf tarihinde etkin bir yere sahiptir. İbrahim b. Ethem (ö. 809), Fudayl b. İyâd (ö. 802) Şakîk Belhî (ö. 809) bu bölgede yetişen ilk zahid kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları Nişabur ekolü ile birlikte “melâmet ve fütüvvet” konularına ağırlık veren bu ekol, tasavvufta makam olarak kabul edilen durumları hal olarak savunarak Bağdat ekolünden ayrılmıştır. Ma'ruf Kerhî (ö. 815) “ma'rifatullah” kavramını zühdün esası yapmış ve manevi eğitimde “mürşid” edinme işini geliştirmiştir.³

b. Nişabur Mektebi ve Birinci Devre Melâmîler

Tâhirî hanedanlığı döneminde (820-870) Nişabur, hanedanlığın yönetim merkezi ve Horasan'ın başkentiydi. 9.yy'dan itibaren Nişabur'un huzuru, mezhep taassupları ve dini çatışmalar nedeni ile bozulmaya başlamıştı. Bağdat Büveyhîlerin eline geçince (945), 11.yy ortalarında ehl-i sünnetin en önemli merkezi haline gelmişti. Hanefîlik ve Şâfîlik arasında dönemin en yoğun çatışmaları bu civarda cereyan ediyordu. Bu iki mezhep dışındakiler ise azınlık durumunda olduğu için olumsuzluklardan çok fazla etkilenmemişlerdir.⁴

1 Mîfredât, s. 1347.

2 Sviri, Sara, *İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetîyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî*, ç. Salih Çift.

3 Yılmaz, a.g.e., s. 107.

4 el-Mukaddisî, Muhammed ibn Ahmed, *Ahsenu'l Tekâsim fî mâ'rifeti'l-ekâlim*, ed. M.J. De Goeje, Leiden: E.J. Brill 1906, s. 326.

Hicri ikinci asırda Horasan'dan sonra, Nişabur mektebinin hicri üçüncü asır ve sonrasında melâmet ve fütüvvet⁵ anlayışı ile öne çıktığını görmekteyiz. Bu dönemin meşhurları **Bâyezidî Bistâmî, Yahyâ** b. Muâz Râzî, Ebû Hafs Haddâd ve Hamdûn el-Kassâr'dır.⁶ Ebû Osman el-Hîrî'de (ö. 915) Nişabur'da gelişen bu ekolün öncülerindedir.

Bâyezidî Bistâmî ve talebesi Yahyâ b. Muâz sekri⁷ esas alan tasavvufî görüşe sahip oldukları halde, **Bağdat ekolü temsilcisi Cüneyd sahv**⁸ ve temkinden yana olmuşlardır. Ebu Hafs el-Haddâd ise fütüvvetin sözle değil fiil ile gerçekleşeceğini söylemiştir.

Hamdûn el-Kassâr (ö. 884) ile ortaya çıkan melâmet fikri ise dejenere olan zühhd ve tasavvuf hareketine bir tepki olarak gelişmiştir. Melâmîler, tasavvufî anlayışta fazlaca ön plana çıkartılan dini ve içtimai merasimlere ve abartılan ritüellere karşı bir tepki oluşturmuşlardır. Ayrıca bir Melâmî, zemm ve levh kelimelerini kullandığı kadar senâ ve medih kelimelerinden kullanmamaktadır.

Melâmîlere göre insan bütün fiillerini kendi gözünde riyâ, hallerini de kuru bir dava görmedikçe gerçek bir sûfî olamazlar.⁹ İlk devirlerde meşreb olarak çıkan Melâmîlik daha sonraları bir tarikata dönüşmüş¹⁰ ve Anadolu'da Hacı Bayram Veli'nin (ö. 1429) halifelerinden Ömer Sikkîni, Bayrâmîye Melâmîliğini kurarak **İkinci Dönem** Melâmîliğin ilk tarikatlaşma sürecini başlatan kişi olmuştur.¹¹ Muhammed Nûrî'l-Arabî (ö. 1887) ise Üçüncü Dönem Melâmîliği şeklinde tanımlanan dönemin öncüsü kabul edilmektedir. Muhammed Nûrî'l-Arabî çeşitli sûfî üstatlarından ders almış olan ve hayatının büyük kısmını Anadolu ve Rumeli topraklarında geçiren bir melâmî şahsiyettir.¹²

II. Önde Gelen Horasan Melâmîleri

a. Hamdûn el-Kassâr

Baba adı Ahmet'tir. Nişabur'da doğdu ve yine orada öldü (**ö. 885**). Melâmîliğin kurucusudur. Mezhep olarak Servî mezhebi mensubu bir fakihdir.¹³ "Nefsîmi, Firavunun nefesine tafdil etmem, çünkü ikisinde nefistir. Fakat gönlümü Firavunun gönlüne tafdil ede-

5 Fütüvvet; Başkasını kendisine tercih etmek, engin bir mürüvete sahip olmak demektir. Tasavvuf erbabı Kur'an'da Enbiya Suresi 21/60'da geçen "fetâ" kelimesini fütüvvetin esası olarak saymıştır. (Bk. Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf Mes'eleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004, s. 70.)

6 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.

7 Sekr; sarhoşluk ve kendinden geçme halidir. Genellikle vecd ehlinin sıfatı olarak bilinir. Salikin cemel tecellisini teması sırasında meydana gelir. (Bk. Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 314.)

8 Sahv; Sekrin zıddı olarak, manevî sarhoşluktan ayılmak, temkin, huzur ve şuur halinde bulunmaktır. (Bk. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 314.)

9 Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf Mes'eleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1997, s. 74.

10 *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 112-113.

11 Algar, Hamid; "The Hamzaviyye: A Daviant Movement in Bosnian Sufism" *Islamic Studies*, İslâmbad 1997, c. 36, Sayı 2-3, s. 243-261.

12 "The Hamzaviyye: A Daviant Movement in Bosnian Sufism", s. 243-261.

13 Öztürk, *a.g.e.*, s. 126.

rim.”¹⁴ sözü meşhurdur. Bu sözlerle Hamdûn’ un nefesine karşı tutumu açıklığa kavuşur. O, bu tavrı ile Kur’an’ın şu buyruğuna içtenlikle bağlıdır:

“Gerçek şu ki, biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalim, çok cahildir.”¹⁵

Hamdûn el-Kassâr’ın, zahire yansıyan bütün manevî işaretlerin gizlenmesi gerektiği hususundaki tavrı ve ısrarı, pek çok tasavvuf menkıbelerine örnek teşkil etmiştir. Aynı zamanda cehrî zikri eleştiren ifadeleri de mevcuttur. Nitekim kendisine çokça zikreden bir şeyhten bahsedildiğinde:

“Mamafih o her zaman düşüncesizdir” demiş, oradalakiler ise:

“Fakat o kişi, Allah’ın kendisine bahşettiği sesli zikretme yeteneğinden dolayı O’na müteşekkir olmasın mı?” diye sorduklarında Hamdûn:

“Sesli zikretmekten dolayı kalp düşüncesizleşmeye başladığında kendisine verilen mühleti görmeye o kul zorunlu değil midir?” diyerek cevap vermiştir. İşte bu bilgiler ışığında onun nasıl bir melâmî düşünceye sahip olduğunu kolayca görebilmekteyiz.

b. Ebû Hafs el-Haddâd

Asıl ismi, Amr bin Seleme en-Nişâbûrî’dir. Ebû Hafs künyesi ile meşhurdur. Kendisi demircilik mesleği ile uğraştığı için “Haddâd” lakabı ile anılmıştır. 883 senesinde Nişabur ‘da vefat etmiştir.

Ebû Hafs Haddâd, Ubeydullah bin Mehdî Ebyurdî ve Ali en-Nasrabâdî’nin sohbetinde bulunup, feyz aldı. Ahmed bin Hadreveyh el-Belhî ile arkadaşlık etti. Ebû Hafs hacca giderken sekiz arkadaşıyla birlikte Bağdat’a uğramış, Cüneyd-i Bağdâdî ile görüşmüş ve burada bir yıl kalmıştır. Sülemî Risâletü’l-Melâmetiyye’sinde Ebû Hafs’ın özellikle fütüvvet konusundaki fikirleriyle Bağdat sûfîlerini kendisine hayran bıraktığını belirtir ve kendisini melâmet ehlinin temsilcilerinden sayar; aynı müellif Fütüvvet adlı risâlesinde de onun fütüvvete dair görüşlerini aktarır. Ebû Hafs’a göre fütüvvet fedakârlık, cömertlik, diğerkâmlık, nefse hâkimiyet, tahammül ve faaliyet gibi unsurları içerir. “Fütüvvet lâf değil iş ve faaliyettir” sözü Bağdatlı sûfîler tarafından çok beğenilmiş, fütüvveti “insafı olmak fakat insaf beklememektir” şeklinde tarif etmesi Cüneyd-i Bağdâdî’nin hoşuna gitmiştir.

Ebû Hafs Melâmî eğilime sahip bir karakterdir. Mümkün olduğu kadar tanınmamak gerektiğine inanır. Nefis hakkında karamsar olup, nefsini tanıyan kimsenin ifrat ve tefritten korunabileceği görüşündedir. Nefsin hevâsına muhalefet etmeyi kurtuluş olarak

14 Öztürk, a.g.e., s. 127-128.

15 Ahzâb, 33/72.

görür. Hz. Yusuf Kur'an'da: "Ben nefsimi temize çıkarmam" ¹⁶ demişken, "İnsanoğlu nefsinden nasıl razı olur!" der. Bu yüzden semâdan pek hoşlanmaz. Rabbine ibadet eden insanın ihlâstan uzaklaşarak kendisini rab yerine koyabileceğinden endişe etmektedir.

Bir Melâmî; için dıştan daha iyi olması lâzım geldiği görüşünde olduğu halde Ebû Hafs içle dış, özle söz arasında bir uygunluk bulunması gerektiğine söyler, dıştaki edep güzelliğini iç güzelliğinin bir delili sayar, bu sebeple dış görünüşte edebe önem verir. Tasavvufun da edepten ibaret olduğunu düşünmektedir. Şah İbni Şücâ el-Kirmânî ve Ebû Osman el-Hîrî talebelerinin önde gelenlerindedir.¹⁷

Ebû Hafs el-Haddâd ile ilgili olarak talebesi Ebû Osman el-Hîrî şöyle bir hatırasını anlatır: "Ebû Bekr-i Hanefî'nin evindeydim. Hocam Ebû Hafs-ı Haddâd da oradaydı. Arkadaşlar bir dostumuzdan bahsettiler. Ben; "Keşke, o da burada olsaydı!" dedim. Ebû Hafs; "Kâğıt, kalem olsaydı. Ona gelmesi için mektup yazardık." buyunca, ben; "Burada var." dedim. Ebû Hafs-ı Haddâd; "Fakat ev sahibi çarşıya gitti. Eğer orada öldüyse, bunlar vârislerinin olur, böyle olunca onlara yazı yazılmaz." buyurdu. O kalem kâğıdı kullanmadı." diyerek onun ahlakı hakkında bizi aydınlatır.

c. Ebû Osman el-Hîrî

Babasının adı İsmail'dir. Rey'de doğmuştur. Yahyâ b. Muaz ve Ebû Hafs el-Haddâd'ın sohbetlerine katılmış ve talebesi olmuştur. 910 yılında Nişabur'da ölmüştür. "Şehvet ve hevesine uyduğu müddetçe hapistesin. Onların boyunduruğundan kurtulunca hür olacaksın" diyerek nefisle mücadele hususunda şehvetle mücadelenin önemini anlatmıştır. ¹⁸

Ebû Osman el-Hîrî yaklaşık olarak 883 yılından 910 yılına kadar Nişabur ekolünün en önemli şeyhidir. İlk zamanlar Şah Şücâ Kirmânî'ye mürîd oldu. Bir seyahat esnasında Ebû Hafs el-Haddâd ile karşılaştı ve ondan derinden etkilendi. Gönlünde iki şeyh arasında kaldığını fark eden Ebû Hafs, Şah Şücâ'dan bu mürîdini unutmasını istedi. Böylece Ebû Osman, Ebû Hafs'ın en yakın mürîdi ve ileride halîfesi oldu. ¹⁹

Ebû Osman el-Hîrî mürîdlerini, şeyhi olan Ebû Hafs el-Haddâd ile Hamdûn el-Kasâr'ın sistemi arasında bir yöntemle eğitmiştir. Mürîdler bir taraftan faziletli ameller yerine getirsin diye teşvik edilirken, diğer taraftan gurur ve kibirlerini kontrol altına almak için mücahede ile yaptıklarından dolayı nefislerini kınamışlar ve böylece Melâmî düşüncelerini sürekli diri tutmuşlardır.

d. İmam Gazâlî

İslam dünyasında çok önemli bir yeri olan İmam Gazâlî 1058 yılında Horasan'ın Tus

16 Yusuf, 12/53

17 TDV İslam Ansiklopedisi, "Ebû Hafs el-Haddâd" md., Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2011.

18 Öztürk, a.g.e., s. 127-128.

19 Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb*, t. R.A. Nicholson, London, Luzac& Co. 1936, s. 132-134.

şehrinde doğmuştur. İlk öğrenimini Tus'ta Ahmed bin Muhammed er-Rezekânî'den almış, daha sonra Cürcan şehrine giderek Ebû Nasr el-İsmailî'den eğitim görmüş daha sonra 28 yaşına kadar Nişabur Nizamiye Medresesi'nde öğrenim görmüş, itikadî düşünce olarak Ebu Hasan Eş'ari'den ve ameli görüş olarak ise Şafîî'den etkilenmiştir. 1091 yılında Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin Baş Müderrisliği'ne getirildi. Kısa sürede ün ve saygınlık kazandı. Ancak bir müddet sonra manevi bir bunalımın içine girdi. Yakîn hakkında düştüğü bu bunalıma çare bulmak ve kendisi ile mücahede etmek için hac bahanesi ile medresedeki görevini bırakarak 1095 yılında Bağdat'tan ayrıldı ve Şam'a gitti. Şam da iki yıl kaldıktan sonra 1097 yılında Hacca gitti. Hacc sonrası Şam'a döndü ve buradan Bağdat yoluyla Tus'a geçti. İlim ve hal olarak tasavvuf alanında ilerledi. Bağdat'tan ayrılışından on bir yıl sonra 1106 yılında Nizamülmülk'ün oğlu Fahrülmülk'ün ricası üzerine Nişabur Nizamiye Medresesinde eğitim vermeye tekrar başladı. Buradan kısa süre sonra Tus'a dönerek yaptırdığı tekkede müritleriyle birlikte sûfî eğitim ve yaşamı sürdürdü. İmam Gazâlî 1111 yılında doğum yeri olan İran'ın Tus şehrinde vefat etti.

İmam Gazâlî'nin yaşadığı dönemde İslam âleminde siyasi ve fikri çok büyük bir karmaşa hâkimdi. Bağdat'ta Abbasi halifelerinin gücü zayıflamasına karşın Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları genişliyor ve nüfusu artıyordu. Melikşah'ın veziri Nizamülmülk savaş meydanlarında zaferler kazanıyor, ilim meclisleri ve medreseler açıyordu. Bu dönemde Mısır tahtında Şîî-Fâtımî hanedanı vardı. Avrupa'da ise Endülüs Emevi Devleti gerilemekte idi.

İmam Gazâlî tasavvuf tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Onun sistematize ettiği ehli-sünnet tasavvufu bir nevi müesseseleşmiş ve kendisinden sonra tasavvuf tarikatleşme şeklinde kendini göstermeye başlamıştır.²⁰ Uzun bir uzlet hayatından sonra el-Halîl'de ettiği üç konudaki yemin (Padişahların huzuruna gitmemek, onların hediye ve ihsanlarını kabul etmemek, hiç kimse ile münakaşa ve münazara etmemek)²¹ onun devlete ve yönetimine temkin ile yaklaştığını gösterir, ancak ders verme konusu bu gruba girmez. O ömrünün sonuna kadar ders vermeye devam etmiştir. Ancak derslerini devletin medrese kurmadığı ve finanse etmediği yerlerde vermiştir.²² Tâberân'da bir zâviye ve bir hangâh inşa etmiş, hiçbir talebesinden para talep etmeden burayı idare etmiştir. Ona göre hocalar Hz. Peygamber'i takip etmeli ve verdikleri dersler için ücret talep etmemelidirler.²³

İmam Gazâlî'nin en önemli konulardan biri olarak sûfîlerin düştüğü hatalarla ilgili görüşleri oldukça önemlidir. Tasavvufun özünden uzak olduğu halde sûflilik iddiasında olan kişilerin yanlgı noktaları detaylı bir şekilde anlatmaktan çekinmemiştir. İmam Gazâlî, İhyâu Ulûmî'd-din isimli tasavvufî kaynak eserinin “gurur” bahsinde aldaniş için-

20 *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 126.

21 *El-Munkizu min'ed-Dalâl*, s. 10.

22 Griffel, Frank, *Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı*, ç. İbrahim Halil Ülger, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 93.

23 *Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı*, s. 94.

de olanları âlimler, âbidler, mutasavvife ve servet sahipleri şeklinde dört gruba ayırmıştır. Ayrıca el-Keşf ve't-Tebyîn fi Ğurûri'l-Halki Ecmaîn adlı eseri, aldanış içinde olan sûfilere bir çeşit manifestosudur. İmam Gazâlî'nin bu tavırları, bizlere onun Horasan melâmî düşüncesinin etkisinde ve devamı niteliğinde izlenimi vermektedir.

III. Sûfilere Melâmî Manifestolar: İhyâu Ulûmid-Din'de Kitâbu zemmi'l-Ğurûr Bölümü ve El-Keşfü ve't-Tebyin fi Ğurûri'l-Halki Ecmaîn Kitabı

İmam Gazâlî eserlerinde, gerek kendisinden önce yaşayan gerekse çağdaşı olan sûfilerin yanlış fikir ve tutumları ile ilgili önemli eleştirilerde bulunmuştur. Kendisi, tasavvuf hakkında, hakikate erişebilecek tek topluluk²⁴ olarak düşüncelerini delilleri ile anlatarak ona meşruiyet kazandıran, tasavvufa metodolojik bir format getirerek onun gelişmesinde ve yaygınlaşmasında son derece önemli rol oynayan bir âlimdir. İmam Gazâlî, kendisinden sonra tasavvufu, ehlisünnet çizgisinde kalarak diğer İslami ilimler içinde hak ettiği yere getirmiş, ifrata kaçan tasavvufî görüşleri eleştirmesi ile de zâhir ulemânın kendisine saygı duymasına sebep olmuştur.²⁵

İmam Gazâlî'nin yaşadığı döneme baktığımızda onların pek çok muhteşem mutasavvıf şahsiyetin mirası üzerinde olduklarını gözlemleyebiliriz. Mesela; Ebu'l-Kâsım Cürcânî (ö. 1058) bu devirde yetişen önemli sûfilerdendir. Kuşeyrî (ö. 1072) ve Keşfü'l-Mahcûb adlı eserin sahibi Hücrevî ile çağdaş ve arkadaşlırlar. Kuşeyrî ve Ebu'l-Kâsım Cürcânî'nin talebesi sayılan Ebû Ali Farmedî (ö. 1085) ise İmam Gazâlî'nin mürşidi olarak önemli bir kişiliğe sahiptir. Bu arada diğer bir önemli şahsiyet Ebû Bekr Nessâc Tusî, hem Ebu'l-Kâsım Cürcânî'nin talebesi, hem de İmam Gazâlî'nin kardeşi Ahmed Gazâlî'nin şeyhidir.²⁶ Ebû Ali Farmedî ise Nakşî ve Yesevî silsilelerinde yer alan Yusuf Hemedânî'yi yetiştiren ünlü bir sûfidir. İşte böyle bir ortamda yetişmiş olan İmam Gazâlî, uzun süren bir uzlette yepyeni keşfedilmiş hakikatler ışığında İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı o muhteşem eserini yazmıştır. Bu eserin üçüncü cildinde bulunan Kitâbu zemmi'l-Gurur bölümünde, insanlardan aldanış içinde olanları dört sınıfa ayırmış, üçüncü sınıf olarak mutasavvıfeyi zikretmiştir:

Gururlarına aldanan mutasavvıflardan ilki; elbise, görüntü ve konuşmakla mağrur olanlardır. Güya sûfi gibi görünmeye çalışarak şekil ve şemal üzerine tasavvuf ehline uymaktadırlar. Hâlbuki hiçbir zaman nefislerini mücahede, riyazet, kalbin murakabesi, bâtın ve zahir günahların temizlenmesi için yormazlar. Onlar tasavvufun kenarında bile gezmemişlerdir.²⁷

Bu gruptan daha fazla gurura kapılan ikinci grup ise; tasavvuf ehlinin kisvesiyle kis-

24 *el-Munkizu min 'ed-Dalâl*, s. 51.

25 Uludağ, Süleyman; "Bir Mutasavvıf Olarak İmam Gazâlî", Diyanet İlmî Dergisi, İstanbul 2011, s. 47.

26 *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 126.

27 İhyâu Ulûmi'd-Din, III, s. 992.

velenmenin gerekli olduğunu hissettiler, onlar gibi yamalı elbiseler giydiler ancak değer itibarı ile ipekli elbiselerden daha pahalı ve gösterişli malzemeler kullandılar. Onlar sadece yamalı elbise ve onun rengi ve boyası ile sūfi olacaklarını zannettiler.²⁸

Ma'rifet ilmine, hakkın müşahedesine, makamlardan geçerek kurbete vasıl olduğunu iddia edenler. Ancak bunları sadece lafız olarak bilirler, bunu da başlangıç ve sonun ilminden daha yüce zannederler. Bunlar fakihlere, müfessirlere, muhaddislere ve ulemanın diğerlerine hakaret gözü ile bakarlar, halkı ise hiç görmezler. Bunlar ilmi ile hakkıyla vâkîf olmamış, hiçbir kötü huyunu temizlememiş, hiçbir amelini murakabe etmemiş, heva ve nefislerine tabi olmuşlardır.²⁹

Başka bir grup her şeyi helal görenlerin durumuna düşmüş, şeriatı ve ahkâmı bir tarafa itmiş, helal ve haramı aynı seviyede görmüştür. Bunlardan bazıları “Allah benim amelime muhtaç değildir, o halde ben nefsimi neden yorayım demektedir. Bazıları da azalarla yapılan ibadetlerin önemli olmadığını, ancak kalbin önemli olduğunu söylerler. Güya kendi kalpleri Allah sevgisi ile mest olmuştur. Kendilerini sūfilere benzeten bu grubun sınıfları çoktur. O yanlışlık ve vesveselerle şeytan onları aldatmıştır. Çünkü onlar ilmi güzelce elde etmeden önce mücahedeyle başlamışlardır.³⁰

Bir diğer grup, amellerden sakınarak helali aramış, kalbin teftişi ile uğraşmıştır. Bunlardan bazıları zühd, tevekkül, rıza ve sevgiden pek çok makama ulaştığını iddia eder. Oysa bu makamların şartlarına alamet ve afetlerine vakîf değillerdir. Hâlbuki Allah hakkında bid'at ve küfür olan bazı karartılar ve hayalleri düşünmüş, dolayısı ile Allah'ı tanımadan muhabbetini iddia etmiştir.³¹

Diğer bir grup, nefsinin oldukça dar sokaklarıdır. İçlerinde yemeğinde, elbisesinde ve meskeninde helali ihmal edenler vardır. Bu konudaki aşırılıkları Allah rızasının nerede olduğundan cahil kalmalarına sebep olur. Hâlbuki Allah'ın rızası bütün ibadet ve günahları kontrol ettiği nispettedir.³²

Bazıları sultanların mallarını alıp sūfilere infak ederler. Bütün bu yanlışları bu gruplara sürükleyen sebep riyakârlık ve şöhrettir. Haramı alıp infak etmelerinin misali, Allah'ın mescitlerini tamir edip insan pisliği ile sıvayanın durumuna benzer. Böyle yaparak mescitleri tamir ettiğini iddia ederler.³³

Başka bir grup, ilmi olarak mücahede, temiz ahlak, nefsin ayıplarından arınma ile meşgul olmuşlar, bu konuda oldukça derinlere inmişlerdir. Ancak bu durumdan hal ile

28 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 933.

29 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 934.

30 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 935.

31 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 935.

32 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 935.

33 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 936.

hallengemişler, sadece tetkiki ile yetinip amelde noksan kalmışlardır.

Diğer bir grup bu mertebeyi geçerek yolun sulûküne başlamış, kendilerine ma'rifet kapıları açılmıştır. Karşılaştıkları harika şeylere takılıp kalmışlar, bunun ötesinde daha güzel şeyler olacağını unutmuşlardır.³⁴

Başka bir grup bunları da aşmışlar, Allah yolunda gelen nurlara ve atıyyelere iltifat etmemişler, seyre devam etmişlerdir. Sonunda bârigâh-ı izzete yaklaşmışlar, burada Allah'a vasıl olduklarını sanıp durmuşlar ve yanılmışlardır.³⁵

İmam Gazâlî'nin El-Keşfü ve't-Tebyin fi Ğurûri'l-Halki Ecmaîn adlı eserinde, insanlar içinde aldananları genel olarak kâfirler ve mü'minler diye ikiye, sonrada mü'minleri kendi içinde âlimler, ibadet ve amel sahipleri, zenginler ve sûfiler olarak dört gruba ayırdığını görüyoruz. Aldanan sûfileri ve aldandıkları konuları ayrıntıları ile İhyâu Ulûmi'd-Dîn'de Kitâbu zemmi'l-Ğurûr'da ki gibi sıralamıştır: Şekle aldananlar.³⁶ Refah ve süslere aldananlar.³⁷ Lafızlara aldananlar.³⁸ Gizli tehlikelere aldananlar.³⁹ Amellerin tümüne titizlik göstermeyenler.⁴⁰ Tevazu ve hizmet yolunda aldananlar.⁴¹ Engellere aldanıp yol alamayanlar.⁴² İlahi lütuflara aldananlar.⁴³ Vusul buldum diye aldananlar.⁴⁴

İmam Gazâlî'nin aldananları kategorize etmesi ve sûfileri de aldananlar içerisinde zikretmesi oldukça önemli bir konudur. Döneminde kendisinin pek çok fikrin merkezinde olduğu bir gerçektir. İtibar gören insanların ne ile itibar sahibi oldukları ile ilgili derin araştırmalar yapmış, bu konuda aldanış içinde olanları tespit edip her birinin aldanışlarını maddeler halinde tüm insanlığa duyurmuştur. Özellikle sûfiler hakkındaki tespitleri tam bir melâmî tavrıdır. İşte bu yüzden İmam Gazâlî, yaşantısı ve eserleri ile tarihe mal olmuş, Horasan Erenlerinin Melâmî tavrına sahip önemli bir İslam âlimidir.

IV. Melâmîliğin Prensipleri ve Zembilfroş Karakterindeki Benzerlikler

Genel olarak melâmîlik veya melâmetîlik hakkındaki bilgiler Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö.h.412) Risâletü'l Melâmetîyye ve tabakât yazarlarının kendi hocalarının aktardıkları bilgilerden elde ederiz. Es-Sülemî daha ziyade tasavvuf üzerine kitaplar

34 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 937.

35 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, III, s. 937.

36 İmam Gazâlî, *Aldananlar*, t. Fetullah Yılmaz, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s.73.

37 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.75.

38 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.76.

39 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.77.

40 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.79.

41 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.80.

42 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.81.

43 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.82.

44 İmam Gazâlî, *a.g.e.*, s.83.

yazmış, çoğunluğu sahih olmak üzere güzel ahlaki ile kendini göstermiş bir muhaddistir.⁴⁵

Risâletü'l Melâmefîyye, Kuşeyrî Risalesi, Keşfu'l-Mahcûb, Tezkiretu'l-Evliyâ ve bu konuda yazılmış diğer eserleri incelediğimizde melâmefî öğretilerinin yasaklardan oluşmadığını görmekteyiz. Bu öğretiler daha ziyade temkîn ve temyîz arasındaki öğretilerdir. Melâmî kelimesi nefsi azarlamak ve kınamak anlamındaki melâmet kelimesinden türediği gibi, bu öğretilerdeki üslupta bu manayı desteklemektedir. Bu anlamda melâmefîliğin öğretilerini şöyle sıralayabiliriz⁴⁶ :

Melâmî, kendini göstermekten, keramet gibi sırları ifşa etmekten, açıkça zikretmekten kaçınan, iç yüzü ile Hakk, dış yüzü ile halkla beraber olan, nafîle ibadetlerini bile halktan gizleyen kişidir. Melâmîlerin Allah ile olan ilişkileri gizli, halkla olanı ise alenîdir. Keramet insana benlik verdiği için nakıstır, hakikatleri gizlemek ise en emin yoldur. Kendilerine bir gizem ve ulaşılmazlık atfetmezler. Hallerde gösterişi iddia kabul etmişler, bu ise saf kulluk prensibine aykırıdır. Melâmîlerde asla manevi sarhoşluk görülmez, onlar cezbelerini özümsemiş ve sindirmiş gizli Hakk âşıklarıdır. Melâmîler, manevi mertebelerini asla izhâr etmezler. Hatta bazıları mertebelerinin farkında olmadan mütevazı bir şekilde yaşar dururlar.

Melâmîlere göre Allah'ın insanı tanıması ve sevmesi, halkın tanımasından ve sevmesinden daha iyidir. Halkın eleştirisi, zemmi, hor ve hakir görüşü onlar için incitici değildir. Onlar vakur ve erdemli duruşlarından asla ödün vermezler. Bir melâmî asla kendi reklamını yapmaz ve yaptırmaz. Onlarda makam ve mevki sevgisi yoktur, şöhretten özellikle kaçarlar.

Melâmîler gelen her hayrı ve güzelliği Allah'dan, kötülüğü ise kendi nefislerinden bilirler. Melâmîler, dinin emir ve yasaklarına karşı asla lakaytlık göstermezler. Sünnete bağlıdırlar, ancak bunu bağımsızlık ve yobazlığa dönüştürüp bir üstünlük vasfı olarak kullanmazlar. Melâmîlik, Hakk'a karşı hüsn-i zan, nefse karşı sû-i zan üzere olmaktır. Onlara göre İslam'ın şartı altıdır ve altıncısı adaletli davranmaktır. Hatta adalete bir ibadetmişçesine özen gösterirler. Onlara göre ihlâs kulluğun kemalidir.⁴⁷

Kesinlikle iş ve meslek sahibidirler. Asla ekonomik olarak başkalarına yük olmazlar. İsimleri yerine yaptıkları işler ile anılır, bu da zaman içerisinde lakap olarak kalır ve öyle tanınırlar, kendilerine kimsenin hizmet etmesini istemezler, aksine kendi işlerini kendileri görürler. Zengin Müslümanların yardım zekât ve sadakaları ile geçinen tasavvuf ve tarikat anlayışına karşıdırlar. Melâmîler, dertlerini kimseye açmazlar. Çünkü kula ihtiyacı bildirmek muhtaçtan yardım istemektir. Takdir edilenin dışında hiçbir şeye ulaşamayacaktır. Hediye kabul etmezler. Almak zorunda kaldıkları hediyeleri çabucak elden çıkarıp

45 İbn Teymiyye, *el-İstikâme*, thk. M. Reşad Salim, Medine 1403, I, s. 83-84.

46 Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmefîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

47 Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012. s. 112.

ihtiyaç sahiplerine verirler.

Az konuşurlar, özellikle manevi ilimler hakkında açıktan konuşulmasına karşı oldukları için açık davette bulunmazlar. Bir kişinin nasibi varsa mutlaka bu ilme ulaşacağını düşünürler. Onlar için her yer sohbet ve muhabbet mekânıdır. Bu anlamda melâmîlik kurumsal değil toplumsal bir kimliğe sahiptir. Kendilerini halktan ayıran özel yada geleneksel kılık ve kıyafetlere iltifatları yoktur.

Bir melâmî, riyadan bahsettiği kadar ihlâstan bahsetmez. Semâ zikir ve benzeri durumlarda ağlamayı kerih görmüşlerdir. Melâmîlerin gizlemeye çalışıp gösterilmesini riya kabul ettikleri şeylerden biriside ilimdir. Bununla gururlanmaz ve göstermeye değer bir ilim sahibi olduklarından bahsetmezler. Aynı zamanda nefsin afetlerinden ve ayıplarından bahsettiği kadar güzellik ve olgunluğundan bahsetmez. Bir melâmî, başkasının nefesine kendi nefsini feda etmeyi kabul etmiştir. Fütüvvetin en üst hali fetâ, melâmînin ta kendisidir. Onlara göre riyadan kurtulmak, hedefe götürecek en önemli faktördür.

Melâmîliğin bu prensipleri yaşayan ve kendilerine Horasan Melâmîleri denilen bu benzersiz şahsiyetler, aslında Horasan ve Nişabur bölgesinde dejenere olan tasavvuf anlayışına karşı bir reaksiyon göstermişler ve kendilerinden sonra gelen nesilleri de etkilemişlerdir. Melâmî bakış açısı; Ahmed Yesevî (ö.1166), Lokmân-ı Pârende, Hacı Bektaş Velî (ö. 1271), Taptuk Emre, Yunus Emre, Şemsi Tebrizî (ö. 1248), Mevlânâ (ö.1273) ve Geyikli Baba gibi pirlere ile Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Şunu unutmamamız gerekir ki toprakların fethedilmesini cihad ile sağlanmış, gönüllerin fethi ise Anadolu'ya gelen Erenler tarafından gerçekleştirilmiştir. İşte sözü edilen bu erenler üç gruptur; Türkistan Erenleri, Horasan Erenleri, Rûm (Anadolu) Erenleri. Bu erenler sayesinde Anadolu'da başlayan tasavvufî canlılık Moğol saldırılarının sebep olduğu göçler ile daha da hareketlenmiştir. Anadolu'ya gelen bu dervişler, kimseye el açmayan, emeği ile geçinen, toprağa ve dine bağlı, prensipli, disiplinli ve örnek insanlardı. Toplumun iman hayatı, cemiyet ve ekonomi nizamları ve ahlak anlayışı üzerinde derin izler bırakan bu dervişler, geldikleri bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da da tekke ve zaviyeler kurdular. Anadolu halkını etnik kimliklerine bakmadan irşad etmeye aralıksız devam ettiler. İrşad edilen bu kimliklerden birisi de Kürt kimliği idi.⁴⁸

Tarihsel olarak bakıldığında Kürtlerin çoğunlukla Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Azerbaycan civarında yaşadıkları görülmektedir. Kürtler Hz. Ömer döneminde Müslüman olmaya başlamış ve zaman içinde İslam toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yine tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre Selçuklu devlet yapısı ve ordusu tek bir etnik unsura dayanmıyordu, bu yüzden İslam kardeşliği çerçevesinde Türkler ve Kürtler Selçuklu ülkesini birlikte yönetiyorlardı. Hatta bu birliktelikle 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile Müslüman Büyük Selçuklu Devleti Anadolu'nun kapılarını ka-

48 *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 239, 260-261.

panmamak üzere İslam'a açtılar. Alparslan bu savaşa çıkarken, kendisine katılan yaklaşık 10.000 Kürt olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁹ Muhtemelen Mervâni Emirliğinin Müslüman nüfusunun bir kısmı da Sultan Alparslan'ın saflarında gönüllü ve aktif olarak yer almıştı.

Selçuklular Orta Asya'dan Anadolu'ya gelince bu coğrafyanın siyasi yapısını yeniden şekillendirmiş, iki yüzyıla yakın bölgenin hâkimiyetini elinde tutmuş ve yönetmiştir. Bölgenin dini yapısı değişmiş, Hıristiyan hâkimiyeti zayıflamış ve Müslümanlar ön plana çıkmış, Anadolu yeni medeniyetin merkezi olmuştur.

Bu tarih ile birlikte yoğrulan Anadolu, bir de Horasan Erenleri'nin taşıdığı mirasın ışığında yepyeni bir kültüre ulaşmış, Anadolu'dan da etnik kimliği farklı pek çok Melâmî derviş çıkmıştır.

Ortak birçok özelliğe sahip bu dervişler, isimlerinden ziyade lakapları ile anılmış, mutlaka bir mesleğe sahip olmuş, en önemli makamları Allah aşkı için terk edip daha sade işlere yönelmiş, üstün ahlak sahibi kişilerdir. Mevcut devlet işlerinden ve kademelelerinden uzak bir hayat yaşamak onlar için önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizim işte tam da bu dönemlerde yaşamış olduğunu düşündüğümüz Zembilfroş ile ilgili halk arasında pek çok rivayet bulunması bir yana, onun hakkında bilgilere Meleye Cezirî ve Feqîyê Teyran'ın (ö.1660) yazmış olduğu düşünülen Zembilfroş şiiri ve dengbejler sayesinde ulaşabiliyoruz.

Zembilfroş destanının Kürtler arasında anlatılan pek çok versiyonu mevcuttur. Mem û Zîn, Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun gibi bir aşk öyküsü olan Zembilfroş' ta, yöre beyinin eşinin (Hatun) zembil (el örmesi hasır sepet) satıcısına âşık olması anlatılır. Kendisi de bir prens (Mir) olan, ancak dünyevi zevkleri bırakıp uhrevî dünyaya yönelen Zembilfroş, onca zenginliğe rağmen sepet örüp satarak geçinir. Zembilfroş' ta, dönemin dini, sosyal ve toplumsal örgüsü ile Hatun'un aşkı irdelenirken, Zembilfroş' un Allah'a olan bağlılığı ve bu uğurda neleri feda edebileceği, Allah sevgisi ve korkusu, tövbede sebat, helal rızık, nefisle mücadele, günahlardan uzak durma ve fani dünyanın aldattıcı zevklerinden kurtulma çabası anlatılıyor.⁵⁰ Pek çok dile çevrilen Zembilfroş şiirinde ve halk arasında söylenen dengbejlerde, onun şahsı hakkında farklı görüşler sunmasına rağmen karakteri ve mevcut düşüncesi hakkında ortak özelliklerden bahsetmektedirler. Melâmî düşüncenin de hâkim olduğu dönemde, Zembilfroş ile daha önce yaşamış olan Horasan Melâmîleri arasında ki ortak kabul edilebilecek özellikleri incelemeğe ve izah etmeye çalışalım:

Horasan Melâmîleri gerçek isimleri yerine yaptıkları iş ile alakalı bir lakap kullanırlardı ve bunun ile anılırlardı. Zembilfroş' da aslında bir isim değil bir lakaptır. Kürtçe sepet satan anlamına gelmektedir.

49 Sevim, Ali, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, TTK, Ankara 1971, s. 57.

50 Özdemir, Necat, *Zembilfroş Hikâyesi Bir Araştırma ve Analiz*, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 118.

Horasan Melâmîlerinin mutlaka bir mesleği olurdu ve günlük geçimlerini bunun ile sağlar, kimseye muhtaç olmazlardı. Zembilfroş' da sepet örerek ve satarak geçimini sağlıyordu.

Horasan Melâmîleri kendilerine ahlakdışı ve nefsi bir teklif yapıldığında hak yoldan ayrılmazlardı. Her ne ile karşılaşırsa karşılaşsın Allah'a olan bağlılığını hiç çekinmeden sergilerlerdi. Nitekim Zembilfroş 'da kendisine yapılan gayrı ahlaki tüm teklifleri reddetmişti.

Horasan Melâmîleri nefisleri asla temize çıkarmazlar, bilakis onun her zaman kötülüğü telkin ettiğinden bahsederlerdi. Zembilfroş' da sürekli tövbekâr olduğundan ve Allah'tan korktuğundan bahsederek nefsinin yermekteydi.

Horasan Melâmîleri makam ve mevkileri ne olursa olsun Kur'andan ve sünnetten asla taviz vermez, nefislerinin devreye gireceğini anladıklarında hangi makam ve mevki olursa olsun terk eder ve kendilerini kınamaya devam ederlerdi. Nitekim Zembilfroş' da bir kral olmasına rağmen makamını terk etmiş ve daha münzevi bir hayatı tercih etmiştir.

Melâmîler, dertlerini Allah'tan başka kimseye açmazlardı. Kula ihtiyacı bildirmek muhtaçtan yardım istemektir ve takdir edilenin dışında hiçbir şeye ulaşamayacağını bilmektedirler. Nitekim Zembilfroş' da müracaatını sadece Allah'a yapmış, başına gelenlere büyük bir sabır göstermiştir.

Sonuç

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ve benzerlikler ışığında, çeşitli sebeplerle Horasan'dan Anadolu'ya kadar ulaşan Melâmî düşüncenin, Anadolu'daki insanları nasıl etkilediği açıkça görülmektedir. Hala bu düşüncenin izleri kültür olarak görülebilmektedir. Anadolu, dinine bağlı, yüksek ahlaki değerlere sahip, edep ve tevazudan ödün vermeyen, yaşadığı tüm zorluklara rağmen kişilik sahibi insanların beraberce yaşadığı topraklardır. Allah'a kul olmanın farkındalığının en üst seviyede olduğu, dengede ve adil bir kültürdür bu. Hacı Bayram Velî, Mevlânâ, Taptuk Emre, Yunus Emre, Zembilfroş, Mele Cezîrî, Faqîye Teyran, Niyâzi Mısrî (ö. 1693) ve daha nice Allah dostu büyük şahsiyetler görmüştür ve görmeye devam edecektir.

Bundan sonra yapılacak bu tür araştırmalarda, Horasan Melâmî düşüncesinin de Anadolu'da önemli bir mirasının olduğu, insanları ve kültürleri nasıl etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aldulbâki, Muhammed Fuad; *Sünenü İbni Mace, Beyrut (t.y.)*
- Algar, Hamid; “*The Hamzaviyye: A Daviant Movement in Bosnian Sufism*” *Islamic Studies*, İslâmbad, 1997, c. 36, Sayı 2-3
- Bolat, **Ali**, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.*
el-Buhari, Sahihu'l-Buhari.
el-Bağdadi, Abdulkadir b. Ömer, Hizanetu'l-Edeb ve lübbü lübâbi Lisâni'l-Arab, Emiriyeye Matbaası, Beyrut, h. 1329.
el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed; İhyâu Ulûmi'd-Din, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
el-Kâşânî, Abdurrezzâk, Mu'cemu Istulâhâti's-Sûfiyye, thk. Abdulâl Şahin, Kahire 1992.
el-Mukaddisî, Muhammed ibn Ahmed, Ahsenu'l Tekâsim fî mâ'rifeti'l-ekâlim, ed. M.J. De Goeje, Leiden: E.J. Brill 1906.
et-Taberi; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, Tarihu'l-Umem ve'l-Memlûk, Kahire, h.1339.
et-Taberi; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmîu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an, h.1329.
Griffel, Frank; Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı, ç. İbrahim Halil Ülger, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- Hucviri, *Keşfu'l-mahcûb*, t. R.A. Nicholson, London, Luzac& Co. 1936.
- İbnu'l-Esîr; *Esedu'l-Ğâbe fî mâ'rifeti's-Sahâbe, İntişârât İsmâiliyât, Tahran Arabi, 1960.*
- İbn Haldun; *el-Mukaddime*, Mektebetu'n-Neccari, Mısır, (t.y)
- İbn Teymiyye, *el-İstikâme*, thk. M. Reşad Salim, Medine 1403.
- İmam Gazâlî, *Aldananlar (El-Keşfü ve't-Tebyin fî Ğururi'l-Halki Ecmaîn)*, terc. Fetullah Yılmaz, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- İmam Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, t. Yahya Pakiş, Umran Yayınları, İstanbul 1988.
- İmam Gazâlî; İhyâu Ulûmid-Dîn*, t. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 2011.
- İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, terc. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Muhammed ibn Ahmed El-Mukaddisî; *Ahsenu'l Tekâsim fî mâ'rifeti'l-ekâlim* ed. M.J. De Goeje, Leiden: E.J. Brill 1906.
- Öztürk, Yaşar Nuri**; *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, 1. Baskı 1974.
- Özdemir, Necat, *Zembilfroş Hikâyesi Bir Araştırma ve Analiz, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012*
- Râğib el-İsfahânî; Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü, ç. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.*

- Sevim , Ali*, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, TTK Ankara, 1971.
- Süllemî, Ebu Abdurrahman Muhammed; *Tis'atu Kutub fi usuli't-Tasavvuf ve 'z-Zuhd*, 1993.
- Süllemî, Ebû Abdurrahman*, *Risâletü 'l-Melâmetiyye, Ebû'l-Ala Afîfî*, neşr., Kahire, 1945.
- Sviri, Sara*; İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmîzî, ç. Salih Çift.
- Şeyhânî, Muhammed; *et-Terbiyyetu'r-ruhiyyetu beyne's-Sufiyyin ve's-Selefin, Dâru Kuteybe*, 1995.
- Uludağ, Süleyman*; "Bir Mutasavvıf Olarak İmam Gazâlî", *Diyanet İlmî Dergisi*, 2011.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.
- Yılmaz, Hasan Kamil; *Tasavvuf Mes'eleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1997.